

Frequency of usage of phraseological units of bookish, biblical, colloquial characters, their semantic-structural and stylistic features have been studied. Functioning of phraseological units with additional notional shades and also individual author's idioms were demonstrated there.

Illustrative material from epistolary heritage of P.Kulish during 1844 – 1897 has been presented. The phraseological units and proverbs from bible sources, exactly: comparative constructions, sayings, aphoristic expressions were fixed. Among selected phraseological units such ones were considered which receive other contextual meaning than that meaning which is fixed in phraseological dictionaries.

Great number of proverbs in the letters by P.Kulish is a fact that has been stressed upon.

Ірина Царьова

Проект словника обрядових фразеологізмів східнослобожанських говірок

У фразеології діахронне й синхронне тісно переплетені, пряме значення фразеологічних одиниць (ФО) актуалізовано в художньому й живому мовленні, слівний характер звороту постійно накладає відбиток на цілісне значення фразеологізму [2: 6]. Вивченню ФО у загальноповсякденній мові сьогодні присвячено цілу низку праць, у яких лінгвісти звертають увагу переважно на структурну, значеннєву, стилістичну, конотативну сторони фразеологізмів, їх функціонування в різних мовних стилях. Інтенсивно досліджено семантику слова й фразеологізму в матеріальній і духовній культурі, різнопланові зв'язки слів і словосполучень в етнологічних дискурсах, здійснено зіставно-типологічний аналіз слов'янської концептосфери у формальному й семантичному планах, реконструйовано архаїчні форми й елементи обрядів, вірувань, демонології, народного календаря. Тому *актуальність дослідження* зумовлена необхідністю створення словника обрядових фразеологізмів, спрямованістю на пошук закономірностей етнографічних номінацій на синхронному й діахронному зрізах.

Опис фразеології певного регіону дозволяє сформувати відносно цілісне уявлення про окремі фрагменти фразеологічної системи, співвідношен-

ня загальнонародної та діалектної фразеології, їхню динаміку, інноваційні процеси у сфері фразеології [3: 1]. За останній час поповнено українську фразеологічно-паремійну картотеку окремих діалектних масивів: буковинських (Н. Бабич), східноpodільських (М. Доленко), західноpodільських (Н. Коваленко), бойківських (М. Демський), лемківських (Г. Ступінська), лемківських в оточенні словацьких (Н. Вархол, А. Івченко), гуцульських (М. Олійник), карпатських (В. Лавер), верхньонадністрянських (Н. Романюк), поліських (Г. Доброльбожа), західнополіських (Г. Аркушин), центральнослобжанських (А. Сагаровський, О. Плетнева), східнословобжанських і степових (В. Ужченко, Д. Ужченко, Р. Міняйло, І. Мілева, І. Магрицька, Л. Мельник, Н. Скоробагатко), запорізьких (Т. Грица).

За К. Ковеліним, здебільшого тлумачення звичаїв та обрядів не відповідає реальному стану речей. Спочатку вони були не символами, а живою дією. Проте з часом змінюються ті природні й побутові умови, за яких утворилося це поняття або образ дій, тоді первинне уявлення стає освяченим старовиною, а образ дій – обрядом. Разом зі зміною умов утрачений первинний смисл звичаїв та обрядів, однак народ продовжує дотримуватися їх, надає цим пам'яткам старовини значення, що співвідноситься з його новим побутом. Оскільки фразеологічний фонд мови містить рештки старого побуту, обрядів і вірувань, то принципово важливим для розуміння національної специфіки народної фразеології, розкриття її нерозривного зв'язку з національною культурою та концептуальною картиною світу є відновлення екстралінгвістичної ситуації, контексту, що сприяли утворенню певної фраземи чи групи фразем і формуванню окремих концептів [1: 146–147].

На думку В. Ужченка, фразеологізми як відшарування матеріального й духовного життя (його конкретних мотиваторів), як продукти мовно-культурної здатності етносу освоювати й фіксувати стереотипи свого ставлення до дійсності представляють цю дійсність антропометрично вивіреною, оціненою з погляду реалій життя того чи іншого періоду, з точки зору народних вірувань. У процесі вивчення ми нібито знімаємо шар за шаром ті ідеї, котрі в них відклалися віками, і «доходимо до їх джерел» (С. Токарев). Звичайно, у народних обрядах і повір'ях немало такого, що треба визнати загальнолюдським, зазначав Д. Зеленін. Окремі ж явища народного життя, якими би простими вони не були, завжди мають довгу історію «на ґрунті даного окремого народу». У ФО старий світ конотативно представлений, інтеріоризований етносвідомістю й нерідко вже «зашифрований». На зміну йому приходять актуальні сфери матеріального й духовного життя, репрезентовані в узусі нерідко вже як поетичні уявлення мовців [6: 297].

У фольклорних збірках XIX сторіччя, на думку Л. Самойлович, було сформовано різні системи комплектування фразеологічних ресурсів, визначено способи тлумачення ФО, вироблено принципи побудови словникової статті, виникали нові словникові жанри [5: 3]. Сучасна українська фразеографія повинна мати не лише словники тлумачного типу, а й роботи спеціального спрямування, до чого закликав Л. Ройзензон ще 1964 року. Учений допускав і вважав бажаними «експериментальні фразеологічні словники різного задуму» [4: 144]. Ми пропонуємо складання словника обрядових фразеологізмів (на матеріалі східнословобанських говірок).

Обрядові фразеологізми, подані в словнику, репрезентують два основних функціональних типи ареалізмів: 1) календарні (ФО зимового, весняного, літнього, осіннього циклів); 2) сімейні (ФО родильного, весільного, поховального циклів).

Лексикографічне опрацювання обрядових висловів дає змогу повніше зафіксувати культурно-мовленнєву ситуацію початку XX ст. Оскільки обрядофраземи – це своєрідні одиниці обрядового контексту, у яких вказівний мінімум і семантично реалізований елемент складають тотожність і обидва представлені загальним лексичним складом словосполучення. Пропонований словник укладено за ідеографічним принципом. Зафіксований матеріал поділено на цикли: родильний (передпологовий період жінки; період власнепологових звичаїв, народження дитини; період післяпологових звичаїв); весільний (засватати, отримати відмову під час сватання; оглядини, шлюб, забивання кілка); поховальний (бути близьким до смерті; померти; поховати; поминки); календарний (зимовий (вітати з Різдом, щедрувати, посипати), весняний (Великий піст, Пасха, Радуниця), літній (Русалії, Зелені свята, Ілля, Спас), осінній (Михайло Чудотворець, Покрова). У межах одного семантичного ряду фразеологізми розташовано за алфавітом.

Словникова стаття містить: 1) реєструю одиницю; 2) синтаксичну сполучуваність фразеоформи (за потреби); 3) ілюстрації текстовими уривками з говіркового мовлення; 4) паспортизацію; 5) довідкову частину (історико-етимологічні, лексичні, етнографічні відомості про фразеологізм чи його компоненти, тлумачення маловживаних слів, мовний коментар до становлення обрядофраземи), яку позначено знаком •. Наприклад, у семантичному ряді «Спас»: **Спасова борода**. Жмут колосся жита й пшениці, який традиційно освячували в церкві на Другий спас (Яблучний спас). – «На Яблучний спас обізательно святым спасову бороду» (Глад); Білк, Чмир. • [Спасовою] (Божою) бородою = (бородою Волоса) = Волосовою (Іллевою, Ільковою) бородою звичайно називали незжаті стебла, що їх зв'язували жінці в пучок та

залишали після жнив на кінці зжатої ниви. Дослівна мотивація в інтерпретації інформаторів наведена в лапках.

Своєрідність словника полягає в тому, що не всі фразеологізми подано в початковій формі (у традиційному розумінні). Наприклад, у семантичному ряді «Народження дитини» записуємо дієслово у формі минулого часу, маркуючи в однині чоловічим родом: *ангел на крилах спустив* (Чмир), *у буряках сидів* (Луган), *під кущем лежав* (Лисич). Фразеологізми, компоненти яких можуть змінювати фонетичну, граматичну форму, замінюватися спільнокореневим словом чи абсолютним синонімом, подано в одній словниковій статті, наприклад: *украсти туфлю* (*туфельку*) (Білк, Сват), *найти* (*знайти*) *під кущем калини* (Луган), *ляльку ввіймали* (*вловили*) (Старб). У словнику представлено чимало фразеологізмів з вільним порядком компонентів: *варити суп – суп варити*; *відкинути ноги – ноги відкинути, на бакії нашли – нашли на бакії* (Білк). У такому випадку фіксуємо тільки частіше вживану форму. Факультативний компонент реєстрованого фразеологізму подаємо у квадратних дужках: *[уже] на дорозі, [жива] шука наснилась* (Білк, Сват).

Оскільки основним об'єктом нашої уваги була етнокультурна семантика обрядових фразеологізмів, для полегшення прочитання словника ми не використовували систему транскрипційних знаків, а записували звичною орфографією.

Словник містить близько 2 000 ідіом, фразеологічних єдностей і сполучень. Переважну більшість сталих висловів зібрано протягом 2007–2010 років у населених пунктах Луганської області. Залучено матеріали, зафіксовані в таких працях: В. Іванов «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края» (1898), В. Ужченко, Д. Ужченко «Фразеологічний словник східнословобжанських і степових говірок Донбасу» (2005), збірник щорічних праць «Образне слово Луганщини» (2006–2010).

Подаємо частину словника обрядових фразеологізмів.

ПЕРЕДПОЛОГОВИЙ ПЕРІОД ЖІНКИ

Бути вагітною

ГАРБУЗ Гарбуза зіла. Перв.

Гарбуза проглотила. – «Гарбуза проглотила на дев'ять місяців» (Нешер); Лиз.

Гарбуза проковтнути (з'їсти). – «Наталя гарбуза проковтнула. Ні в яке плаття вже не впазе» (Св); Білк, Лисич, Луган.

ГЛОБУС Глобус носити (з'їсти, здісти, ковтнути, проковтнути). – «Настя от-от родитиме: там такий глобус носе, що й носа не видно» (Осин); Алч, КрЛ, Луган, Осин, Пер.

Глобуса вхватила (вхопила). Шап.

З глобусом. – «Он Машка Філічівська з глобусом на восьмом місяці і на каблуках» (Чмир); Старб.

ЖИВІТ З животом. – «Вона з животом ходе» (Луган); Білк, Чмир, Шульг.

Живіт (животік) носе. – «Герасіменко уже третій раз животік носе» (Білк), Тим, Шап.

КАВУН Кавуна з'їсти (проковтнути). – «Олена вже кавуна з'їла» (Топ); Білк, Луган.

КОЛОБОК Колобка носити. Луган, Осин.

З колобком. Луган.

М'ЯЧ М'яч (м'ячик) з'їсти (проковтнути). – «З весни було помітно, що сусідка м'яч проковтнула. Скоро буде народжувати» (Бобр); Лисич, Луган.

М'ячик носе. Шап.

ПОДУШКА З подушкою. – «Шо за жінціна, з подушкою ходе і куре, оно ж таки на дитинку влія». Лиз.

ПОЛОЖЕНІЄ У положенії. – «Танька Маличка у положенії, срок ставлять на восьме іюля». Білк.

ПРИСТРОЙКА. З пристройкою. Старб.

Завагітніти

АНДРЮШКА Ждати Андрюшку від Гаврюшки. Біл, Луган.

АРБУЗ Арбузів найстися (наковтатися). – «Та Анькі пора б в тридцять год і арбузів найстися, коли ж його нянчіть, чі в семсят год» (Глад); Свердл.

ГОЛУБКА Голубку ждати. – «Нам голубку ждати вже скоро». Лисич.

ГРУША Груш об'їстися. КрЛ, Луган, Ров.

Груш наковтатись. Ган, Марк, Лиз.

Груш налупилася. – «Ткаченчіха груш налупилася зімой – пацан буде сто пудов». Старб.

РИБА [Жива] риба наснилась кому. Білк, Новл, Сват, Старб, Шап. • На основі стійкого уявлення, відбитого в сонниках: риба насниться – буде дитина.

Упіймати рибу. Луган, Лут, Пер.

Рибу уловити. Нешер, Кр, Петр.

СИНИЧКА Синичка приснилась. – «Синичка приснилась – значить дєвочка буде» (Шульг); Кррч, Луган, Шап.

Синичку чекать. – «Наша невісточка сказала синичку чекать» (Старб), Алч, Лисич, КрЛ, Петр.

ЩУКА Щука наснилась. Бонд, Мет, Сват, Шап.

Щуку уловити. ОлП, Старб.

Поданий фразеологічний арсенал обрядодійств містить вирази з яскравою етнокультурною мотивацією, що відображає специфіку реалізації світоглядних стереотипів у ареальній фразеології. Подальше детальне вивчення обрядової фразеології східнословобожанських говірок, на нашу думку, важливе для з'ясування багатьох питань сучасної української фразеології.

Список скорочень назв населених пунктів

Алч – Алчевськ; Антрац – Антрацит; Білк – Білокуракине; Бобр – Бобрикове Антрацитівськ. р-ну; Бонд – Бондарівка Марківськ. р-ну; Ган – Ганнусівка Новопсковськ. р-ну; Глад – Гладкове Білокуракинськ. р-ну; Кр – Краснодар; Кррч – Красноріченське Кремінськ. р-ну; КрЛ – Красний Луч; Лиз – Лизине Білокуракинськ. р-ну; Лисич – Лисичанськ; Луган – Луганськ; Лут – Лутугине; Ман – Манківка Сватівськ. р-ну; Марк – Марківка; Мет – Металіст Слов'яносербськ. р-ну; Новл – Новолимарівка Біловодськ. р-ну; Новоайд – Новоайдар; ОлП – Олексіївка Олексіївка Перевальськ. р-ну; Осин – Осинове Новопсковськ. р-ну; Пер – Перевальськ; Перв – Первомайськ; Петр – Петрівка Станично-Луганськ. р-ну; Сват – Сватове; Св – Свердловка; Ров – Ровеньки; Старб – Старобільськ; Чмир – Чмирівка Старобільськ. р-ну; Шап – Шапарівка Білокуракинськ. р-ну.

Література

1. Краснобаєва-Чорна Ж. Національно-культурна специфіка фразем весільної семантики // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17 – С. 146–151.
2. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
3. Плетнева О. Л. Фразеология говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». – Х., 2004. – 20 с.
4. Ройзензон А. И., Эмирова А. М. К теории составления двуязычных фразеологических словарей // Вопросы фразеологии. 9: Тр. Самарканд, ун-та им. А. Навои. Н. с. – Самарканд, 1975. – Вып. 288. – С. 142–150.
5. Самойлович А. В. Українська фразеографія XIX – поч. XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». – Д., 2000. – 23 с.
6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

Iryna TZAREVA

Project of the Dictionary of Ritual Phraseologisms of Eastern Slobozhshanskiy dialect

The article deals with ethnic and cultural features of the semantics of ritual phraseologisms of easternslobozhshanskiy dialect. Actuality of research is due to the necessity to create ritual phraseological dictionary, focuses on search patterns of synchronic ethnographic nominations and traced slices. The fundamental base is lexical author ritual contexts, numbering about 750 items, collected and arranged field method, the registry phrasebook eastern slobozhshanskiy and eastern- velds dialects of Donbass by V. Uzhchenko and D. Uzhchenko (2005), large volume (1008 p.). work “Life and Creativity of pagans of Kharkiv province: Essays on ethnography of the region” edited by V. Ivanov (1898). The proposed research focused on solving one of the most fundamental issues of linguistics is phraseological derivation in ethno cultural space of East Slobozhshchina. Proves that the formation of semantic values of ritual phraseologicals are involving all aspects of its importance, the priority of which is denotative aspect.